

ПЕДАГОГІЧНІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Засноване в 1882 р. Київське товариство грамотності (1882–1908) розгорнуло просвітницьку роботу в Київській, Подільській і Волинській губерніях (у 1896 р. налічувалось 127 членів товариства, у 1907 р. – 365). У формуванні цього об'єднання велику роль відіграв позитивний досвід Харківського товариства поширення грамотності. У Статуті Київського товариства зазначається, що воно ставить за мету поширювати в Південно-Західному краї російську грамотність і релігійно-моральну освіту. Основну діяльність Київського товариства грамотності здійснювали його комісії: шкільна, лекційна, бібліотечна, видавнича, театральна та ін. Допомогу вчителям, освітянським товариствам надавали довідково-педагогічний відділ, “Зібрання посібників”, або педагогічна бібліотека, та пересувний музей наочних посібників.

Активна просвітницька діяльність через заснування шкільних громадських бібліотек у містах і селах – один з найголовніших напрямів роботи Київського товариства поряд з відкриттям народних училищ і не-

дільних шкіл, виданням навчальних підручників та посібників для цих навчальних закладів. За 26 років діяльності було відкрито понад тисячу різних бібліотек, як за власною ініціативою, так і за дорученням різних установ, товариств і організацій, а саме: 700 сільських бібліотек створено за дорученням київського губернатора Ф. Трепова, чимало шкільних бібліотек відкрито за дорученням земств тощо.

Від самого початку діяльності при Київському товаристві було відкрито педагогічну бібліотеку, яка ставила за мету зосередити в Товаристві всі матеріали, що стосувалися народної освіти взагалі й, головним чином, народної освіти Південно-Західного краю, щоб надати можливість членам цієї установи та її стороннім особам користуватися ними безкоштовно.

Вже в 1901 р. у фонді педагогічної бібліотеки налічувалось 2450 примірників книжок та матеріалів з питань народної освіти, які входили до хронологічного й систематичного каталогів. З початку функціонування бібліотеки кількість користувачів невпинно зростала, поступово вона набула значної популярності серед широкого кола фахівців народної освіти не лише Києва, а й усієї України. Активна просвітницька діяльність Товариства проявлялася у

Павла РОГОВА

Директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України

Сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України
www.library.edu-ua.net

виданні рекомендаційних списків літератури для вчителів шкільних та громадських бібліотек, а також збірок анотованих рецензій до них.

У структурі Київського товариства грамотності, як і Харківського, був заснований музей наочних посібників. Його фонди склалися з серії таблиць, колекцій мінералів, гербаріїв, моделей квітів, органів тварин та людини, мікроскопів, цінних приладів з фізики, приладів для хімічних дослідів. Їх дарували благодійники або закуповувало Товариство. Наочні матеріали поєднувалися за такими розділами: ботаніка, мінералогія, географія, анатомія, фізика, історія та архіви, зоологія, математика. До кожного розділу було складено каталоги та систематичні картотеки.

Аналізуючи щороку свою діяльність, члени Київського товариства грамотності наприкінці 90-х років дійшли висновку, що потреби освітян задовольнятимуться повніше, якщо об'єднати бібліотеку й музей у єдину структуру, що й відбулося 1899 р. (таке об'єднання сталося також у Харківському та Петербурзькому товариствах грамотності).

Київське товариство грамотності планувало створити центральну педагогічну бібліотеку в м. Києві. В цей же період воно проводило активну роботу з будівництва Народного дому в м. Києві, де мали розмістити великий зал для глядачів зі сценою на 1000 осіб, велику безкоштовну бібліотеку-читальню, два зали музею наочних посібників, недільну школу, квартири для завідувача народного дому та бібліотекаря тощо¹.

Голова Київського товариства В. Науменко (1852 – 1919) у своєму зверненні про збирання коштів на побудову Народного дому писав, що потребу в установах, які давали б можливість народові проводити вільний від роботи час з користю, давно

вже усвідомлює передова частина російського суспільства.

12 квітня 1901 р. на Троїцькій площі м. Києва за ініціативою Київського товариства грамотності було урочисто закладено Народний дім, проект якого розробив архітектор Г. Антоновський. Досліджуючи історію діяльності Київського товариства, слід відмітити значну роль його голови В. Науменка, відомого українського громадського діяча, педагога, людини, яка поклала своє життя на олтар національної освіти. У часи жорстокої цензури він впроваджував національну мову, літературу, ставив питання про підготовку національних підручників, відкрив у Києві українську недільну школу та ін. У 1908 р. царський уряд заборонив діяльність Київського товариства “за порушення громадського спокою”. Фонди наочних посібників було передано Київському навчальному округу, а Народний дім – Київській міській управі. Нині в ньому міститься Київський театр оперети.

Активна діяльність товариств, громадських об'єднань, земств у підвищенні освітньо-культурного рівня населення, заснуванні шкільних, громадських та народних бібліотек певною мірою підштовхувала державні органи до активніших дій у галузі освіти й бібліотечної справи.

22 грудня 1880 р. Міністерство народної освіти видає за номером 1462 “Проект положення о центральних учительских библиотеках”, де повідомляється, що при одному з губернських училищ або при Земській управі можуть засновуватись центральні учительські бібліотеки з метою надання викладачам початкових училищ можливості ознайомитися з сучасною літературою про стан освіти й педагогіки, з кращими творами вітчизняної літератури.

У 60-х роках XIX ст. набула популярності ідея наочності в навчанні. Тому в цей період на українських

¹Див.: Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1901 г. – К., 1902. – С. 83.

землях стали активно засновуватись педагогічні музеї. Вони створювалися як окремі установи (перший педагогічний музей створено в Петербурзі у 1854 р.) і як структурні підрозділи (в школах, товариствах та ін.).

Навколо музеїв групувалися широкі кола педагогічної і наукової громадськості. Головним завданням музеїв було сприяти підвищенню фахової кваліфікації вчителів, пропагувати педагогічні знання, використання наочності в навчальному процесі. Музейний рух у цей період був настільки інтенсивним, що в деяких випадках музеї поглинули педагогічні бібліотеки, зробивши їх своїми структурними підрозділами.

Розглянемо дану тенденцію на прикладі відомого Педагогічного музею України, який нині діє в м. Києві по вул. Володимирській, 57. Його було створено 1901 р. при Київському навчальному окрузі. Педагогічний музей ставив за мету дати дітям нижчої і середньої школи можливість наочно ознайомитися з найкращою постановкою навчально-виховної справи, а також з історією школи та її сучасним становищем у Росії і за кордоном.

Згідно з Положенням у музеї передбачалося мати три відділення:

1) наочні посібники, що застосовуються в нижчих, середніх і промислових закладах на уроках зі шкільної гігієни, архітектури, фізичного виховання;

2) зібрання керівних матеріалів, посібників російською та іноземними мовами;

3) спеціальна педагогічна бібліотека з фондом літератури як російською, так і іноземними мовами.

У пояснювальній записці до “Положення про педагогічний музей при Управлінні Київського навчального округу” зазначено, що спеціальна педагогічна бібліотека “сприятиме теоретичним науковим працям викладачів середніх і нижчих шкіл з питань педагогіки”.

У 1902 р. музей розпочав свою діяльність, розміщуючись у навчальних закладах і окремих приватних будинках м. Києва.

Протягом років фонд бібліотеки та музею поповнювався навчальними посібниками за рахунок коштів, що виділялися щорічно з бюджету середніх навчальних закладів Київського навчального округу та пожертвувань. Бібліотека Педагогічного музею налічувала 7 тис. томів. До фондів систематично надходила література “наукового і педагогічного змісту”. Крім того, щороку виписувалися 50 назв педагогічних російських та іноземних журналів. У фонді музею було 600 стінних картин-посібників з природознавства, історії, географії та інших предметів, 130 географічних карт, 52 скляні географічні вітрини, 100 географічних відбитків, рідкісна і багата колекція метеликів (4 великі вітрини), рідкісна колекція жучків (7 шаф з горизонтальними вітринами), 12 вітрин приладів для ручної праці по металу та дереву, 3 вітрини шовківництва та бджільництва, 400 альбомів креслень і моделей, 20 великих географічних гравюр та інші посібники. Крім того, у 1908 р. Педагогічний музей одержав від закритого на той час Київського товариства грамотності фонд педагогічної бібліотеки та багаті природничо-історичні, мінералогічні та інші колекції вартістю близько 10 000 руб.

З кожним роком потреба в комплексному освітянському інформаційному центрі, який би мав власне приміщення, настільки загострювалася, що 1 червня 1909 р. попечитель Київського учбового округу П. Зілов звернувся до голови Київського біржового комітету С. Могилевцева з письмовим проханням “надати посильну допомогу для продовження корисної діяльності Педагогічного музею” й зробити добру справу народній освіті в Києві — збудувати спеціальне приміщення для музею.

У листі-відповіді від 25 червня 1901 р. С. Могилевцев запропонував розширити завдання музею, щоб було досягнуте його пряме завдання – сприяти розвитку просвіти в народі, бути живим струменем безпосереднього в ньому спілкування тих же вчителів та інших наукових діячів між собою і з народом шляхом лекцій та інших читань, Меценат С. Могилевцев вніс 200 000 руб. на спорудження будинку, поставивши такі умови:

- 1) заклад має функціонувати під безпосереднім керівництвом Міністерства народної освіти;
- 2) просвітницькі товариства з такими ж високими і благородними цілями, як і Педагогічний музей, не повинні мати відмови у притулку для своїх зібрань у його стінах;
- 3) музей має носити ім'я цесаревича Олексія.

Будувався Педагогічний музей за проектом відомого архітектора П. Альошина протягом 1911р. План приміщення та його оформлення повністю відповідали функціонально-музейному призначенню музею.

5 жовтня 1912 р. в Києві по вул. Володимирській, 57 було відкрито Педагогічний музей. Повідомлення про цю подію з'явилися у вітчизняній і зарубіжній пресі, де зазначалося, що він відповідає всім вимогам і є одним з кращих серед педагогічних музеїв Європи. Крім залів для експозиції, у музеї було відведено площі для педагогічної бібліотеки: читальний зал, книгосховище, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, зразковий фізичний кабінет, довідкове бюро, постійно діюча виставка педагогічної літератури, велика аудиторія для проведення масових заходів тощо. Першим директором новоствореного музею став український педагог-методист, колишній викладач педагогіки в Ніжинському педагогічному інституті Олександр Музиченко.

Протягом 1912 – 1914рр. Педагогічний музей активно працював як комплексний освітянський інформаційний центр. Педагоги м. Києва і

всього Київського навчального округу користувались педагогічною бібліотекою; їм надавалася інформаційна та методична допомога, висилалися навчальні посібники, підручники, книги й журнали; для них готувалися інформаційні та рекомендаційні списки літератури, проводились літні курси підвищення їхньої кваліфікації, організовувалися лекції з питань педагогіки, освіти і культури тощо. Плідна праця Педагогічного музею для освітян тривала недовго. На початку першої світової війни (1914) Музей було евакуйовано до Курська, а його приміщення займали різні організації, в т. ч. у 1918 р. тут перебував перший національний уряд України – Центральна Рада, яка, крім поглиблення й поширення революційних перетворень, закріплення демократичних завоювань, сприяла освітньо-культурному відродженню України. 10 червня 1917 р. після проголошення Центральною Радою свого 1-го Універсалу створюється Генеральний секретаріат народної освіти, в структурі якого було засновано архівно-бібліотечний відділ, очолюваний О. Грушевським. З перших кроків своєї діяльності О. Грушевський звернув увагу на бібліотеку Педагогічного музею, розуміючи важливість такої установи для українських учителів. У листі до міністра освіти І. Стешенка він писав: “Бібліотеку я застав у повному безладді і мусив почати з розбору книжок, які лежали звалені на купу. Крім того, треба було зайнятися інвентаризацією новопрیدбаних книжок”. О. Грушевський просить надати матеріальну допомогу, розширити приміщення бібліотеки, відкрити кімнату для читального залу Педагогічного музею, бо бібліотека має бути якнайшвидше доступною для педагогів, оскільки в Києві вкрай не вистачає спеціальної української книгозбірні.

Під час денікінської навали приміщення бібліотеки в Педагогічному музеї зайняла Добровольча армія, яка

залишила вільною для книгозбірні одну кімнату.

У 1919 р. Наркомос УСРР прийняв постанову про відбудову Педагогічного музею і подальше його використання як палацу освіти, де розміщуватимуться педагогічна бібліотека, лекторій, зразковий фізичний кабінет, музей наочних приладів, географічна колекція тощо. Але політичні події взяли гору над потребами освіти. З 1921 р. приміщення Педагогічного му-

зею займав Пролетарський музей, з 1924 р. — Музей революції та історії партії, а з 1938 р. тут розмістився Київський філіал Центрального музею В.І. Леніна, який і діяв до 8 червня 1981 року.

Отже, діяльність Харківського й Київського товариств грамотності була визначним явищем у культурно-освітньому житті України, а їх книгозбірні — першими спеціальними структурами для задоволення фахових потреб педагогів.

На початку ХХ ст. народилась комплексна освітянська інформаційна установа — Педагогічний музей, де було зосереджено бібліотеку й музей наочних посібників, до якого влилися фонди “зібрання посібників” та експонати музею Київського товариства грамотності. Надалі бібліотека й музей відокремилися одне від одного, але їх функції залишилися подібними: збирання, збереження й задоволення потреб користувачів, що нині дає змогу віднести ці дві установи до єдиної документально-інформаційної групи, мета яких теж єдина. Тому нині, враховуючи історичний досвід, цілком природним було б поєднати фонди цих двох академічних установ — Державної науково-педагогічної бібліотеки України та Педагогічного музею України, комп’ютерні технології, щоб створити спільний інформаційний ресурс, довідково-пошуковий апарат, скоординувати спільну наукову та інформаційну діяльність.

ВІДВІДАЙТЕ НАШ САЙТ

В Інтернеті, задля кращого інформаційного забезпечення освітян, було поновлено Web-сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України. На сайті користувачі можуть знайти повну інформацію, пов’язану з діяльністю бібліотеки, її фондами та довідково-пошуковим апаратом. Okремо подано перелік нових надходжень до бібліотечного фонду, який щомісячно поновлюється. Також дано перелік видань ДНПБ України. Їх можна отримати електронною поштою. Алфавітна система пошуку періодичних видань полегшить та прискорить Вашу роботу з періодикою. На сторінках інформаційного бюлетеню регулярно подається оперативна інформація щодо заходів, які проводить бібліотека.

Сайт містить навігатор інформаційних ресурсів з педагогіки та освіти, за допомогою якого Ви можете:

- дізнатися про пошукові сервери Всесвітньої мережі,
- ознайомитися з фаховими виданнями та базами даних, які надаються користувачам на безоплатній основі,
- подані адреси сайтів провідних бібліотек світу, які надають доступ до своїх електронних каталогів та повнотекстових баз даних.

Навігатор інформаційних ресурсів буде постійно поповнюватися та поновлюватися.

Відвідайте наш сайт за адресою:

www.library.edu-ua.net